

UOT: 581.5/1

NAMIQ ABBASOV

NAXÇIVAN MUXTAR RESPUBLİKASI FLORASINDA GENTIANACEAE JUSS. FƏSİLƏSİNİN – GENTIANOPSİ (GENTIANOPSIS MA.) CİNSİNƏ DAXİL OLAN G. BLEPHAROPHORA (BORDZ.) GALUSKO – KİRPİKLİ GENTIANOPSİ NÖVÜNÜN TƏDQIQI

Naxçıvan Muxtar Respublikası florasının sənaye və dərman əhəmiyyətli nümayəndələrinə malik fəsilələrindən biri də Gentianaceae Juss. – Acıçiçəkkimilər fəsiləsidir. Bu fəsilənin bütün Yer kürəsində 65-ə yaxın cinsi və 800-ə qədər növü vardır. Azərbaycanda bu fəsiləyə daxil olan 6 cinsə aid 23 növ bitir. Bu fəsiləyə aid bitkilərə demək olar ki, bütün qitələrdə rast gəlinir. Bəzi növlərindən rəsmi və xalq təbabətində dərman bitkisi, bəziləridən isə dekorativ bitki kimi gülçülükdə istifadə edilir, digərləri isə alkaloidli, vitaminli bitkilər hesab olunurlar.

Məqalədə Naxçıvan Muxtar Respublikası florasında yayılmış Gentianaceae Juss. fəsiləsinin Gentianopsis Ma. – Gentianopsi cinsinə daxil olan G. blepharophora (Bordz.) Galusko (Gentiana blepharophora Bordz.) – Kirpikli gentianopsi növünün bioekoloji, biomorfoloji, fitosenoloji xüsusiyyətləri və əhəmiyyəti haqqında məlumat verilir.

Açar sözlər: *Gentianopsi, Gentianaceae Juss. fəsiləsi, APG 4, flora, dərman bitkisi, dekorativ.*

Giriş. Hazırda aparılan son tədqiqatlara əsasən Naxçıvan MR-in müasir florası 176 fəsilə, 908 cins və 3021 bitki növü ilə təmsil olunur. Onlardan 1050 növü düzənlik, 1869 növü dağlıq hissədə (400 növü həm düzənlik, həm də dağlıq hissədə) yayılmışdır [4, s. 13-15].

Lakin Muxtar Respublika ərazisində indiyədək bu fəsiləyə daxil olan növlər haqqında qismən məlumatlar verilmişdir [1, s. 181-18; 7, s. 85;]. Naxçıvan MR florasında fəsilənin cəmi 5 cinsi və 14 növü məlumdur [1, s. 181-18]. Fəsilənin ən mühüm cinslərindən biri də *Gentianopsis* Ma. – Acıçiçək cinsidir. Bu cinsin şimal yarımkürədə və mülayim zonada 300-ə qədər növü yayılmışdır [3, s. 213]. Onlardan Qafqazda 28, Azərbaycanda 14 və o cümlədən Naxçıvan MR ərazisində 1 növünə rast gəlinir. Bu cinsə daxil olan növlər qiymətli dərman bitkisi hesab olunurlar. Xalq təbabətində bu bitkilərin kökümsov və gövdələridən malyariya əleyhinə, acı ədviyyat kimi iştahartırıcı, həzm sistemini yaxşılaşdırıcı vasitə kimi istifadə edilir. Həmçinin bu cinsin nümayəndələri dekorativ bitki kimi də məlumdur. Gövdələrinə, xüsusilə də yarpaqlarında C vitamini vardır [1, s. 181-18; 7, s. 85].

Material və metodikalar. Tədqiqatlar 2019-cü ildə Naxçıvan MR ərazisində aparılmışdır. Əsas xarakterik material olaraq çöl tədqiqatlarında tərəfimizdən toplanılmış floristik, fitosenoloji məlumatlar, eləcə də herbari fondunun materialları və ədəbiyyat mənbələri hesab olunur. Çöl tədqiqatları ümumi qəbul edilmiş floristik və geobotaniki metodlarla aparılmışdır. Növün senopulyasiyalarının öyrənilməsində A.A.Uranov [8], P.D.Yaroşenko [11], L.Q.Ramenskinin [5], bitkilərin həyat formalarının öyrənilməsi P.Serebyakovun [6], bitkilərin ekoloji qruplarının təyin edilməsi isə A.P.Şennikovun [10] işlərinə əsasən aparılmışdır.

Nəticələr və onların müzakirəsi. 2019-cu ildə Naxçıvan MR ərazisində tədqiqatlar aparılmış və tədqiqatlar zamanı ərazi florasında yayılmış *Gentianaceae* Juss. fəsiləsinə daxil olan *Gentianopsis* Ma. – *Gentianopsis* cinsinə aid olan növün, bioekoloji, biomorfoloji, fitosenoloji

və bəzi faydalı xüsusiyyətləri öyrənilmişdir.

Aşağıda *Gentianopsis* Ma. cinsi və ona daxil olan növün adlandırılması son müasir təsnifat sistemlərinə [12, 13] görə verilmişdir:

Regnum – *Plantae*

Divisio – *Tracheophyta*

Classis – *Magnoliopsida*

Ordo – *Gentianales*

Familia – *Gentianaceae*

Tribus – *Gentianeae*

Subtribus – *Gentianinae*

Genus – *Gentianopsis* Ma.

Species – *Gentianopsis ciliate* subsp. *blepharophora* (Bordz.) W. Greuter

Gentianopsis blepharophora (Bordz.) Galusko – Kirpikli gentianopsis.

Gentianopsis blepharophora (Bordz.) Galusko – Kirpikli gentianopsis. Qafqaz-Kiçik Asiya coğrafi areal tipinə daxildir. İkiillik yaşıl, çıpaq bitkidir. Gövdəsi 5-30 sm hündürlükdə olub, nazikdir, düzdür, yaxud azca əyiləndir, sadədir, bəzən də zəif şaxəlidir. Yarpaqları oturaqdır, uzunsov-neştərvarıdır, uzunluğu 1-3,5 sm, eni 2-4 (7) mm olub, yuxarıya doğru daralmış, iti-ucudur, bir bəzən də 3 damarlı olub, alt hissədəkilər daha xırdadır. Çiçəkləri dördüzvlüdür, gövdənin və budaqların ucunda tək-tək yerləşir. Kasacığı zəngşəkillidir, 12 (10)-20 (27) mm uzunluğundadır, dişcikli qeyri-bərabər olub, üçbucaqşəkilli əsasından xətti-neştərvarı, itiuculu, dişcikli arasındakı oyuqlarında və kənarlarından zərli, bəzən də kasacığı demək olar ki, bütövdür. Tacı qıfvarı-borucuqşəkillidir. 23 (25)-30 (44) mm uzunluğunda, göy rəngədir, ortasına qədər təxminən pərlidir. Pərləri uzunsov və ya uzunsov-tərsyumurtavarı, alt hissədə kənarları qeyri-bərabər olub, qismən uzun saçaqlıdır, itiuculu, yaxud kütdür, kənarları tam və ya kəsikdir, dişcik ağzı demək olar ki, oturaqdır. Qutucuğu ellipsvarı, bir qədər tacından qısadır, ondan bir

az uzun və ya onun ölçüsü bərabərində olan saplaq üzərində yerləşir. VIII-IX aylarında çiçək açır, sentyabr ayında meyvə verir. Naxçıvan MR-in orta və subalp qurşaqlarında yayılmışdır. Dağ çəmənələrində, quru, daşlı yamaclarda, səpintilərdə, meşə kənarlarında, kolluqlarda rast gəlinir. Populyasiyaları çox az olmaqla, (Batabat yaylağı, Salvartı dağı, Üçqardaş yaylağı və Ərəfsə kənd ətrafı-Xəzinə dərə) yayılmışdır [2, s. 592; 7, s. 95].

Nəticə. Beləliklə, bu cinsə daxil olan növün geniş spektrli müalicəvi və dekorativ xüsusiyyətlərini nəzərə alaraq, mədəni şəraitdə becərilərək artırılması, həm də ətraflı təhlil edilərək öyrənilməsi məqsədə uyğundur. Arealı get-gedə daralan və məhv olmaq təhlükəsinə məruz qalan növ kimi Naxçıvan MR-in Qırmızı Kitabına salınması məsləhətdir.

ƏDƏBİYYAT

1. Talibov T.H., İbrahimov Ə.Ş. Naxçıvan Muxtar Respublikası florasının taksonomik spektri. Naxçıvan: Əcəmi, 2008, 364 s.
2. Гроссгейм А.А. Горечавковые – *Gentianaceae* Dumort. В кн.: Флора СССР. т. 18, М.-Л.: Изд-во АН СССР, 1952, 420 с.
3. Гроссгейм А.А. Флора Кавказа. т. VII, Изд-во АН СССР. М.-Л., 1967, с. 894.
4. Ибрагимов А.Ш., Ибрагимова А.М., Набиева Ф.Х. Новые таксоны водно-болотной растительности Нахчыванской Автономной Республики Азербайджана // Импакт-фактор. Журнал «Вестник науки и образования». Серия: 10 ВНО (22) № 321, М.: Проблемы науки, 2016, с. 13-15.
5. Раменский Л.Г. Избранные работы. Проблемы и методы изучения растительного покрова. Л.: Наука, 1971, 334 с.
6. Серебряков, И.Г. Жизненные формы высших растений и их изучение / И.Г.Серебряков // Полевая геоботаника, 1964, т. 3, с. 146-205.
7. Флора Азербайджана. Баку: Элм, 1957, т. VII, 646 с.
8. Ценопопуляции растений: Очерки популяционной биологии / Под ред. А.А.Уранова. М.: Наука, 1988, 183 с.
9. Черепанов С.К. Сосудистые растения России и сопредельных государств (в пределах бывшего СССР). Мир и семья-95, С.-Петербург, 1995, 992с.
10. Шенников А.П. Экология растений. М.: Сов. Наука, 1951, 375 с.
11. Ярошенко П.Д. Геоботаника (основные понятия, направления и методы). Л.: Изд-во АН СССР, 1969, 200 с.
12. <http://www.catalogueoflife.org/annual-checklist/2017>
13. https://en.wikipedia.org/wiki/APG_IV_system

AMEA Naxçıvan Bölməsi
E-mail: namiq-araz@mail.ru

Namiq Abbasov

RESEARCH OF THE *G. BLEPHAROPHORA* (BORDZ.) GALUSKO (GENTIAN BLEPHAROPHOROUS) SPECIES, BELONGING TO THE *GENTIANOPSIS* MA. GENUS OF THE *GENTIANACEAE* JUSS. FAMILY IN THE FLORA OF THE NAKHCHIVAN AUTONOMOUS REPUBLIC

Gentianaceae Juss. is one of the families of the flora of the Nakhchivan Autonomous Republic, which has significant industrial and medicinal representatives. This family has about 65 genera and up to 800 species worldwide. In Azerbaijan, 23 species of 6 genera are included in this family. Plants of this family are found on almost all continents. Some of them are used both in official and in folk medicine, and some as ornamental plants, while others are considered alkaloid and vitamin plants.

The article presents data on the value of the species *Gentianopsis blepharophora* (Bordz.) Galusko – *Gentian* ciliary gentian genus *Gentianopsis* Ma. Family *Gentianaceae* Juss. – *Gentian*, common in the Nakhchivan Autonomous Republic. Also studied biomorphological, bioecological features and a new taxonomic composition according to the latest modern classification.

Keywords: *Gentianopsi*, *flora*, *family Gentianaceae Juss.*, *APG 4*, *medicinal plant*, *traditional medicine*, *ornamental*.

Намиг Аббасов

ИССЛЕДОВАНИЕ ВИДА *G. BLEPHAROPHORA* (BORDZ.) GALUSKO – ГОРЕЧАВКА РЕСНИЦЕНОСНАЯ, ВХОДЯЩЕГО В РОД *GENTIANOPSIS* MA. СЕМЕЙСТВА *GENTIANACEAE* JUSS., ВО ФЛОРЕ НАХЧЫВАНСКОЙ АВТОНОМНОЙ РЕСПУБЛИКИ

Gentianaceae Juss. является одним из семейств флоры Нахчыванской Автономной Республики, которая имеет значительное количество промышленных и лекарственных видов. Это семейство насчитывает около 65 родов и до 800 видов по всему миру. В Азербайджане в него включены 23 вида и 6 родов. Растения этого семейства встречаются практически на всех континентах. Некоторые из них используются как в официальной, так и в народной медицине, некоторые в качестве декоративных растений, другие считаются алкалоидными и витаминными растениями.

В статье изложены данные о значении вида *Gentianopsis blepharophora* (Bordz.) Galusko – горечавки ресниченосной рода *Gentianopsis* M. семейства *Gentianaceae* Juss. – горечавковые, распространенного на территории Нахчыванской Автономной Республики. Также изучены биоморфологические, биоэкологические особенности и новый таксономический состав по последней современной классификации.

Ключевые слова: *Гентианопси*, *флора*, *семейство*, *Gentianaceae Juss.*, *APG 4*, *лекарственное растение*, *народная медицина*, *декоративное*.

(*Biologiya üzrə elmlər doktoru, professor Əliyar İbrahimov tərəfindən təqdim edilmişdir*)

Daxilolma tarixi:

İlkin variant 10.10.2019

Son variant 19.12.2019

ELMİ ƏSƏRLƏR • SCIENTIFIC WORKS • НАУЧНЫЕ ТРУДЫ